

Polemika medzi cisárom Hadriánom a filozofom Epiktétom¹

PETER FRAŇO

Dialogue between the Emperor Hadrian and Epictetus the Philosopher

DOI: <https://doi.org/10.54937/kd.2024.15.1.87-100>

ABSTRACT: The work, *Dialogue between the Emperor Hadrian and Epictetus the Philosopher*, is a fictional dialogue consisting of seventy-three questions and answers, probably written in the 2nd or 3rd century AD. It features the Roman emperor Hadrian as the questioning pupil and the Stoic philosopher Epictetus as the responding teacher. Most of the questions can be divided into two main categories. The smaller part is written in the form of riddles. The others are definitions. The questions deal with a variety of topics: things to do with death (e.g. gravedigger, funeral pyre), definitions of various metals (gold, silver, iron), useful things (e.g. letter, picture, sword), relationships and emotional terms (e.g. friendship, hope, love), celestial objects (sun, moon, sky, stars, earth), and realities related to seafaring (sea, ship, sailor), nightlife (sleep, night, pillow) or religion (god, sacrifice). This work was particularly influential in the development of medieval dialogue. The most famous adaptation is the *Enfant Sage*, which originated in the 13th century somewhere in the region of Provence.

Keywords: Hadrian, Epictetus, Philosophical Dialogue, Stoicism, Roman Philosophy.

Spojenie filozofickej múdrosti a zvrchovanej kráľovskej či cisárskej moci predstavuje v antickej filozofii jeden z teoretických modelov dobrej správy štátu a vecí verejných.² V literárnych svedectvách o živote a diele najmä rímskych vládcov sa preto niekedy stretávame s informáciami o tom, ako sa jednotliví panovníci vzdelávali vo filozofii, akých mali učiteľov filozofie, či sami písali nejaké filozofické diela, alebo preferovali pri svojom uvažovaní nejakú konkrétnu filozofickú školu. V dobe kráľovskej sa toto prepojenie vzťahuje predovšetkým na osobnosť druhého rímskeho kráľa Numu Pompilia, ktorý mal údajne patriť medzi Pytagorových žiakov a zanechať po sebe niekoľko gréckych kníh venovaných výkladu pytagorejskej životnej múdrosti.³ Z obdobia cisárstva zasa máme k dispozícii svedectvá o tom, že už

¹ Ďakujem anonymným recenzentom za podnetné pripomienky k obsahu úvodnej štúdie, ako aj k prekladu latinského textu.

² Pozri Pl. Resp. 473d.

³ K prepojeniu a antickým diskusiám o vzťahu medzi Pytagorom a Numom Pompiliom pozri najmä: Plut. Num. 1.2-3; 8.4-10; 22.2-5; Aem. 2.1; Cic. Tusc. 4.1.3; Rep. 2.15.28; de Orat. 2.37.154; Liv. 1.18.1-10; 40.29.3-14; D.H. 2.59.1-4; Ov. Met. 15.1-551. K moderným interpretáciám pozri bližšie: PROWSE, K. R. Numa and the Pythagoreans : A Curious Incident. In *Greece & Rome*, 1964, roč. 11, č. 1, s. 36 - 42 <https://doi.org/10.1017/S001738350001264X>; HUMM, Michel. Numa and Pythagoras : The Life and De-

tvorca princípátu Gaius Octavius Augustus bol vraj autorom diel *Povzbudzovania k štúdiu filozofie* (lat. *hortationes ad philosophiam*) a *Odpoveď Brutovi o Catonovi* (lat. *rescripta Bruto de Catone*).⁴ Okrem toho medzi jeho učiteľov patrili dvaja významní stoickí myslitelia Areios Didymos a Athénodóros. Práve stoická filozofia, ktorá zdôrazňovala verejnú angažovanosť človeka a nabádala k cnostnému životu, sa stala dominantným filozofickým prúdom obdobia rímskeho cisárstva. Preto iste neprekvapí, že učiteľom cisára Tiberia mal byť inak neznámy stoik Nestór, Neróna zas vychovával slávny Seneca a cisár Marcus Aurelius sa vďaka svojmu stoickému spisu *Myšlienky k sebe* (gr. *Tà eis éautón*) bežne označuje ako „filozof na tróne“.⁵

Okrem vyššie spomenutých vladárov sa so záujmom o filozofické myslenie často spája aj cisár Hadrián, ktorý mal povest intelektuála a literárne činného človeka s obdivom k gréckej kultúre a vzdelanosti. Pre tieto záľuby si vyslužil aj pohrdavú prezývku „Grék“ (*Graeculus*), a zároveň mal byť podľa spisu *Dejiny cisárov* (lat. *Historia Augusta*) „dôverným priateľom“ (*in summa familiaritate*) stoického filozofa Epiktéta.⁶ Epiktétos pochádzal pôvodne z mesta Hierapolis, ktoré sa nachádza vo Frýgii, no už ako mladík sa dostal do Ríma, kde sa stal otrokom u Epafrodita, známeho prepustenca a tajomníka cisára Neróna. Presný dátum a ani okolnosti jeho upadnutia do otroctva nepoznáme. Pravdepodobne so súhlasom svojho pána sa začal venovať filozofii a študoval stoicizmus v známej rímskej škole Musonia Rufa. Slobodu získal niekedy v období po smrti cisára Neróna a začal sám vyučovať filozofiu v Ríme. Keď cisár Domicián vyhnal z Ríma všetkých filozofov, odišiel do mesta Nikopolis v Epire v severozápadnom Grécku, kde založil vlastnú filozofickú školu. Tá si postupne získala veľmi dobrú povesť a študovalo v nej mnoho vysoko postavených Rimanov a Grékov.⁷ Jedným z takýchto žiakov a poslucháčov bol aj Arrianos z mesta Nikomédia, ktorý zachoval časť Epiktétovej náuky v dvoch dielach *Rozpravy* (gr. *Διατριβαί*) a *Rukoväť* (gr. *Ἐγχειρίδιον*).

A práve v tejto filozofickej škole mohli dôjsť k nadviazaniu bližších kontaktov medzi oboma mysliteľmi. Britský historik Anthony R. Birley predpokladá, že ich osobné zoznámenie nastalo asi v roku 110 alebo 111 n. l., keď Hadrián ešte bez cisárskeho titulu navštívil prvýkrát Atény a pravdepodobne sa po ceste zastavil aj v meste Nikopolis, kde sídlila vyššie spomínaná Epiktétova škola.⁸ Autor ďalej predpokladá, že v diele *Rozpravy* môžeme nájsť minimálne dve textové ukážky, ktoré pravdepodobne poukazujú na rodinnú spriaznenosť s cisárom a tematizujú

---

ath of a Myth. In RICHARDSON, James H. – SANTANGELO, Federico (eds.). *The Roman Historical Tradition. Regal and Republican Rome*. Oxford : Oxford University Press, 2014, s. 35 – 51.

⁴ Suet. Aug. 85.1.

⁵ K prepojeniu stoicizmu na politickú moc princípátu pozri bližšie: BRUNT, Peter A. *Stoicism and the Principate*. In *Papers of the British School at Rome*, 1975, roč. 43, s. 7 – 35. <https://doi.org/10.1017/S0068246200008217>

⁶ Hist. Aug. Hadr. 1.5; 16.10. Okrem Epiktéta sa v tejto pasáži spomína ešte aj iný filozof, Heliodorus, pravdepodobne epikurejec. Pozri bližšie: SWAIN, Simon. *Favorinus and Hadrian*. In *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 1989, Bd. 79, s. 157. K cisárovi Hadriánovi pozri bližšie: BOATWRIGHTOVÁ, Mary T. Hadrianus. In BARRETT, Anthony A. (eds.). *Životy cisarů*. Praha : Academia, 2012, s. 201 – 233.

⁷ HORNBLLOWER, Simone – SPAWFORTH, Antony (eds.). *The Oxford Classical Dictionary*. Oxford : Oxford University Press, 2012, s. 512 – 513. <https://doi.org/10.1093/acref/9780199545568.001.0001>

⁸ BIRLEY, R. Anthony. *Hadrian. The restless emperor*. London; New York : Routledge, 1997, s. 60. Hadrián dokonca zastával v Aténach v roku 112 n. l. úrad archonta a ako cisár toto mesto ešte trikrát navštívil.

právny akt adopcie. A preto by sa dalo uvažovať o tom, že účastníkom tejto diskusie s Epiktétom mohol byť Hadrián.⁹ V prvom prípade sa pri skúmaní problematiky príbuznosti medzi ľuďmi a bohmi konštatuje, že „spriaznenie s cisárom (Καίσαρα ἢ συγγένεια) alebo s nejakým iným vysokopostaveným Rimanom postačuje k tomu, aby nám zaistilo život v bezpečí, vo vážnosti a bez strachu z čohokoľvek“.¹⁰ Druhá poznámka je vyslovená pri obdobnej téme, pri ktorej Epiktétos hovorí: „Keby tá cisár adoptoval, tak nikto by tvoju pýchu neznesol“ (ἀλλ' ἂν μὲν Καῖσαρ εἰσποιήσῃταί σε, οὐδεὶς σου τὴν ὄφρῶν βαστάσει).¹¹ Okrem toho stoický filozof pozitívne hodnotí bližšie nemenovaného cisára pre zabezpečenie úplného mieru, ktorý spôsobil, že už neexistujú vojny, boje, veľké lúpeže a ani pirátstvo.¹² Môže to byť opäť narážka na Hadriána, ktorý preferoval menej expanzívnu zahraničnú politiku než jeho predchodca Traján. A dokonca, v inej pasáži filozoficky obhajuje nosenie brady, v ktorej vidí znak prirodzeného rozlíšenia medzi ženským a mužským rodom.¹³ A keďže cisár Hadrián je pravidelne na sochách a minciach zobrazovaný s gréckou bradou, je možné domnievať sa, že táto jeho prvá návšteva Grécka v období ranej dospelosti viedla k tomu, že začal preferovať takýto spôsob úpravy zovňajšku aj po nástupe na trón.¹⁴

Okrem spomínaných indícií však nemáme mnoho priamych dôkazov o tom, že by obaja myslitelia medzi sebou udržiavali nejaké bližšie kontakty.¹⁵ Napriek týmto nejednoznačnostiam ale dozaista ovplyvňovali predstavivosť dobových autorov, ktorí motív možného stretnutia mocného cisára a slávneho filozofa literárne spracovali. Dôkazom je fiktívny latinský dialóg bližšie neznámeho autora s názvom *Polemika medzi cisárom Hadriánom a filozofom Epiktétom* (lat. *Altercatio Hadriani Augusti et Epicteti philosophi*), ktorý pozostáva zo sedemdesiatich troch otázok a odpovedí. V úlohe pýtajúceho sa mladšieho žiaka v ňom trochu paradoxne vystupuje práve rímsky cisár Hadrián a v pozícii odpovedajúceho a skúsenejšieho staršieho učiteľa filozofie stoik Epiktétos. Učiteľ totiž pôsobil v stoicizme ako „strážca“ (*custos*) či „vychovávateľ“ (*paedagogus*) mladých adeptov filozofie. Jeho úlohou bolo pedagogicky sprevádzať žiakov a ukazovať im skutky, ktorým sa mali na jednej strane vyhýbať, a ktoré mali na strane druhej vyhľadávať a nasledovať.¹⁶

Väčšinu z otázok môžeme rozdeliť do dvoch veľkých kategórií. Menšia časť je napísaná formou hádaniek (č. 10, 11, 13, 15, 18 – 22), teda formou krátkych prozaických slovných hračiek, ktoré predstavujú skúmanú tému iba v náznakoch a správna odpoveď na položenú otázku si vyžaduje zapojenie dôvtipu. Hádanky

⁹ Ibid., s. 60 – 61.

¹⁰ Epict. 1.9.7.

¹¹ Epict. 1.3.2.

¹² Epict. 3.13.9.

¹³ Epict. 1.16.9-14.

¹⁴ BIRLEY, Hadrian. The restless emperor, s. 61. V spise *Dejiny cisárov* sa však tvrdí, že Hadrián nosil bradu preto, aby si prostredníctvom nej zakryl „rany“ (*vulnera*), ktoré mal na tvári (Hist. Aug. Hadr. 26.1).

¹⁵ K iným možným textovým dôkazom ich personálneho prepojenia pozri tiež (BOTER, J. Gerard. "Epictetus". In BROWN, Virginia – HANKINS, James – KASTER A. Robert (eds.). *Catalogus Translationum Et Commentariorum: Medieval and Renaissance Latin Translations and Commentaries*. Volume IX. Washington, D.C. : The Catholic University of America Press, 2011, s. 4 – 5).

¹⁶ Sen. Ep. 11.9; 94.50-51.

sa v *Polemike* dotýkajú skúmania rozličných oblastí ľudského života (napr. otázky typu: „*Čo človek nemôže vidieť?*“ alebo „*Aký život je najlepší?*“).¹⁷ Ostatné otázky majú charakter definícií, ktoré sa pokúšajú vymedziť význam konkrétneho pojmu, a to uvedením jeho typických znakov. V texte prevažujú ako odpovede jedno alebo dvojslovné metafory (napr. č. 5, 6, 8, 61 – 62). Avšak niektoré z nich majú podobu aj obsiahlejších podobenstiev (č. 31 – 34, 36, 72 – 73), pretože sú uvádzané špecifickými adjektívami a adverbiami, ako *similis*, *sicut*, *ut a tamquam*.¹⁸ Dve z odpovedí sú zasa napísané v daktylskom hexametri, respektíve pentametri (č. 33, 56). A iné ponúkajú celý výpočet rôznych viac-menej rozsiahlejších definícií, ktoré môžu byť všetky rad za radom považované za správne odpovede na položenú otázku (napr. č. 4, 24, 29, 35, 37, 52). Viaceré otázky, ktoré začínajú na *quare* alebo *quod*, však nemožno jednoznačne zaradiť ani medzi hádanky a ani medzi definície (č. 25 – 26, 38, 56 – 58).¹⁹ Zaoberajú sa totiž úplne špecifickými problémami, ktoré sa týkajú vysvetlenia významu zvláštnych pohrebných zvykov (zväzovanie palcov na nohách a ovenčovanie hlavy mŕtveho), kategorizácie troch druhov šťasteny (slepá, bláznivá, hluchá) či reflexie reálií vzťahujúcich sa na život a umelecké vyobrazenie rímskej bohyně Venuše (nahota, manželstvo, škúlenie).

Autor *Polemiky* mnohokrát využíva princíp opakovania. Dvakrát sa zameriava na definíciu „smrti“ (*mors*) (č. 23 – 24), „šťasteny“ (*fortuna*) (č. 36 – 37), „neba“ (*caelum*) (č. 42 – 43), „hviezd“ (*stelle*) (č. 44 – 45) či „zeme“ (*terra*) (č. 46 – 47). Trikrát sa venuje „lodi“ (*navis*) (č. 49 – 51) a najviac, štyrikrát, otázke „človeka“ (*homo*) (č. 32 – 35). Prípadne sa pýta na jednu skúmanú vec raz v jednotnom a inokedy v množnom čísle („priatelia“ – „priateľ“, „bohovia“ – „boh“; č. 71 – 72, 39, 60) alebo chce ešte podrobnejšie rozobrať už nejaký zodpovedaný pojem. Napríklad po tom, čo sa Hadrián dvakrát opýta na definíciu šťasteny (č. 36 – 37), chce hneď v nasledujúcej otázke vedieť: „*Koľko druhov šťasteny rozpoznávame?*“ (*Quot sunt autem fortune?*). V prvej časti dialógu sa často rozoberajú podrobnosti jednej odpovede, a tá sa stáva následne predmetom ďalšej otázky. Napríklad, odpoveďou na prvú otázku je slovo „list“ (*epistola*), a preto druhá otázka znie: „*Čo je to list?*“ (*Quid est epistola?*).²⁰ Podobne, odpoveďou na dvadsiatu druhú otázku je slovo „smrť“ (*mors*), a preto dvadsiata tretia otázka sa pýta: „*Čo je to smrť?*“ (*Quid est mors?*).

Z tematického hľadiska nachádzame v texte prítomných niekoľko výrazných motívov. V prvom rade je to problematika smrti a záležitostí s ňou spojených (napr. hrobár, pohrebná hranica; 27 – 28). Zvýšenú pozornosť autor venuje aj otázke správnej definície rozličných kovov (zlato, striebro, železo; č. 5 – 7), úžitkových predmetov (napr. list, obraz, meč; č. 2 – 3, 8) či vzťahov a citových pojmov (priateľstvo, nádej, láska; č. 12, 14, 59). Ďalej sa v texte často zameriava na nebeské telesá (slnko, mesiac, nebo, hviezdy, zem; č. 40 – 47) a reálie súvisiace s moreplavbou (more, loď, námorník; č. 48 – 52), nočným životom (spánok, noc, vankúš; č. 53 – 55) či náboženstvom (boh, obeta; č. 60 – 61). Jasne rozpoznateľnou kategóriou sú aj témy uvá-

¹⁷ DALY, Lloyd William – SUCHIER, Walther. *Altercatio Hadriani Augusti et Epicteti philosophi*. Urbana, Illinois : The University of Illinois Press, 1939, s. 72.

¹⁸ *Ibid.*, s. 72.

¹⁹ *Ibid.*, s. 72.

²⁰ *Ibid.*, s. 72 – 73.

dzané na konci diela, ktoré súvisia s rímskymi vojenskými a politickými reáliami (cisár, senát, vojak, Rím, víťazstvo, mier, fórum; č. 64 – 70). Z mytologických postáv sa pri pýtani objavuje explicitne uvedená trikrát jedine rímska bohyňa lásky a krásy Venuša (č. 56 – 58) a jedenkrát rímsky boh ohňa Vulkán (č. 57). Pri odpovediach sa ešte v texte vyskytnú postavy bohyně obilia Ceres (č. 46) a boha mora Neptúna (č. 51). Hoci odpovede na položené otázky dostáva rímsky cisár od známeho stoického filozofa, nemožno povedať, že by oplývali nejakou väčšou filozofickou hĺbkou. Z filozofických pojmov sa *de facto* venuje len stoickej „šťastene“ (*fortuna*) (č. 36 – 38) a aj odpovede na ťažko uchopiteľné pojmy ako „smrť“ (*mors*) (č. 23-24), „človek“ (*homo*) (č. 32 – 35) či „boh“ (*deus*) (č. 39, 60) majú skôr populárno-zábavný charakter, ktorý sa žánrovo asi najviac približuje stoicko-kynickej diatribé.

Na základe jazykovej analýzy môžeme dielo datovať pravdepodobne do druhého alebo tretieho storočia nášho letopočtu. Najranejšia zmienka o ňom sa nachádza v liste, ktorý Alkuin z Yorku, anglosaský stredoveký učenc a filozof pôsobiaci pri dvore Karola Veľkého, napísal mladému mužovi pravdepodobne niekedy medzi rokmi 793 – 796 n. l. Prvýkrát bolo dielo publikované v Paríži v roku 1510 spolu so spisom nazvaným *Berosus Babylonicus: De his quae praecesserunt inundationem*. *Polemika* mala vplyv najmä na vývoj stredovekého dialógu. Najznámejšiu adaptáciu predstavuje *Enfant Sage*, ktorý vznikol v 13. storočí niekde v oblasti dnešného Provensálska. V tomto diele sa rozhovor odohráva medzi predčasne vyspelým dieťaťom menom Epitus alebo Ipotis (ako variácia pôvodného mena Epiktétos) a cisárom Hadriánom. V priebehu 14. a 15. storočia sa tento spis stáva v Európe veľmi populárny a môžeme ho nájsť preložený do množstva jazykov vrátane katalánčiny, španielčiny, francúzštiny či waleštiny.²¹

[Bl. 78a/b] Altercatio Hadriani Augusti et Epictiti philosophi²²

- [1] Had. Quid erit nobis, si cinctum solvas, neque nudaberis ipse? Respice corpus, quod et doceri possis.—Epic. Epistola est.
- [2] H. Quid est epistola?—E. Tacitus nuncius.
- [3] H. Quid est pictura?—[Bl. 78c] E. Veritas falsa.
- [4] H. Quare hoc dixisti?—E. Videmus enim poma picta, flores, animalia, aurum, argentum, et non est verum.
- [5] H. Quid est aurum?—E. Mancipium mortis.
- [6] H. Quid est argentum?—E. Invidie locus.
- [7] H. Quid est ferrum?—E. Omnis artis instrumentum.
- [8] H. Quid est gladius?—E. Regimen castrorum.
- [9] H. Quid est gladiator?—E. Sine crimine homicida.
- [10] H. Qui sunt qui sani egrotant?—E. Qui aliena negocia curant.

²¹ Ibid., s. 75 – 80. Pozri tiež: BOTER, „*Epictetus*“, s. 6; NOVIKOFF, J. Alex. *The Medieval Culture of Disputation : Pedagogy, Practice, and Performance*. Philadelphia : University of Pennsylvania Press, 2013, s. 15. <https://doi.org/10.9783/9780812208634>

²² Latinský text spisu preberáme z kritického komentovaného vydania DALY – SUCHIER, *Altercatio Hadriani Augusti et Epicteti philosophi*, s. 104 – 107.

- [11] H. Qua ratione homo lassus non fit?—E. Lucrum faciendo.
- [12] H. Quid est amicitia?—E. Concordia.
- [13] H. Quid est longissimum?—E. Spes.
- [14] H. Quid est spes?—E. Vigilanti somnus, spectanti dubius eventus.
- [15] H. Quid est quod homo videre non potest?—[Bl. 78d] E. Alterius animum.
- [16] H. Qua re peccant homines?—E. Cupiditate.
- [17] H. Quid est libertas?—E. Innocentia.
- [18] H. Quid regi et misero commune est?—E. Nasci et mori.
- [19] H. Quid est optimum ac pessimum?—E. Verbum.
- [20] H. Quid est quod alii placet et alii displicet?—E. Vita.
- [21] H. Quid est optima vita?—E. Brevissima.
- [22] H. Quid est certissimum?—E. Mors.
- [23] H. Quid est mors?—E. Perpetua securitas.
- [24] H. Quid est mors?—E. Timenda nonnullis, si sapiens legas, inimica vite, nomen animantium, metus parentum, liberorum preda, testamenti gratia, post obitum sermo, supreme lacrimae, post memoriam oblivio, fax rogi, onus sepulti, titulus [Bl. 79a] monumenti; mors omnium malorum finis est.
- [25] H. Quare mortuus coronatur?—E. Agonem se vite transegisse testatur.
- [26] H. Quare mortuo pollices ligantur?—E. Ut parem post obitum esse se nesciat.
- [27] H. Quid est vispillo?—E. Quem multi devitant et nemo effugit.
- [28] H. Quid est rogas?—E. Contentio crediti, persolutio debiti.
- [29] H. Quid est tuba?—E. Belli incitamen, castris signum, arena admonitio, scene commissio, funeris deploratio.
- [30] H. Quid est monumentum?—E. Saxa istuciosa, otiosi viatoris spectatio.
- [31] H. Quid est homo pauper?—E. Ut puteum desertum omnes aspiciunt et loco illum relinquunt.
- [32] H. Quid est homo?—E. Balneo similis: prima cella [Bl. 79b] tepidaria unctaria, infans natus perungetur; secunda cella sudatoria pueritia est; tertia cella assa perferentia iuventus; quarta cella appropriat senectus frigidaria, omnibus equat sententiam.
- [33] H. Quid est homo?—E. Pomo similis: Poma ut in arboribus pendent, sic sunt et corpora nostra: ut matura cadunt, aut si cito acerba ruunt.
- [34] H. Quid est homo?—E. Sicut lucerna in vento posita.
- [35] H. Quid est homo?—E. Loci hospes, legis imago, calamitatis fabula, mancipium mortis, vite mora; quo fortuna sepe suos ludos faciet.
- [36] H. Quid est fortuna?—E. Ut matrona nobilis in servos se impingit.
- [37] H. Quid est fortuna?—E. Sine iudicio, proxima meta, alienorum bonorum casus; [Bl. 79c] ad quem venit, splendorem ostendit, a quo recedit, umbram faciet.
- [38] H. Quot sunt autem fortune?—E. Tres: una ceca, que ubilibet se impingit; et alia insana, que concedit, cito aufert; tertia surda, que miserorum preces non exaudit.
- [39] H. Quid sunt dii?—E. Oculorum signa, mentis numina; si metuis, timor est; si contines, religio est.
- [40] H. Quid est sol?—E. Splendor orbis; qui tollit et ponit diem; per quem scire nobis cursum horarum datur.
- [41] H. Quid est luna?—E. Dies adulator, noctis oculus, fax tenebrarum.

- [42] H. Quid est celum?—E. Culmen immensum.
[43] H. Quid est celum?—E. Aër mundus.
[44] H. Quid sunt stelle?—E. Fata hominum.
[45] H. Quid sunt stelle?—E. Litora gubernatorum.
[46] [*Bl. 79d*] H. Quid est terra?—E. Horreum Cereris.
[47] H. Quid est terra?—E. Cellarium vite.
[48] H. Quid est mare?—E. Iter incertum.
[49] H. Quid est navis?—E. Domus erratica.
[50] H. Quid est navis?—E. Ubilibet hospicium.
[51] H. Quid est navis?—E. Numina Neptuni, anni cursuum tabellarium.
[52] H. Quid est nauta?—E. Amator pelagi, firmi desertor, contemptor vite mortisque, unde cliens.
[53] H. Quid est somnus?—E. Mortis imago.
[54] H. Quid est nox?—E. Laboranti requies, crassanti lucrum.
[55] H. Quid est culcita?—E. Insomnis volutatorium.
[56] H. Quare Venus nuda pingitur?—E. / Nuda Venus picta, nudi pinguntur Amores; quibus nuda placet, nu-*[Bl. 80a]*dos dimittat oportet.
[57] H. Quare Venus Vulcano nupta est?—E. Ostendit amorem ardore incendi.
[58] H. Quare Venus straba est?—E. Quia pravus est amor.
[59] H. Quid est amor?—E. Otiosi pectoris molestia, in puero pudor, in virgine rubor, in femina furor, in iuvene ardor, in sene risus, in derisore delicti nequities est.
[60] H. Quid est deus?—E. Qui omnia tenet.
[61] H. Quid est sacrificium?—E. Delibatio.
[62] H. Quid est sine societate?—E. Regnum.
[63] H. Quid est regnum?—E. Pars deorum.
[64] H. Quid est Cesar?—E. Publice lucis caput.
[65] H. Quid est senatus?—E. Ornamentum splendor urbis civium.
[66] H. Quid est miles?—E. Murus imperii, defensor patrie, gloriosa servitus, potestatis indicium.
[67] H. Quid est Roma?—*[Bl. 80b]* E. Fons imperii orbis terrarum, mater gentium, rei possessor, Romanorum contubernium, pacis eterne consecratio.
[68] H. Quid est victoria?—E. Belli discordia, pacis amor.
[69] H. Quid est pax?—E. Tranquilla liberalitas.
[70] H. Quid est forum?—E. Templum libertatis, arena litigantium.
[71] H. Quid sunt amici?—E. Statute aree sunt.
[72] H. Quid est amicus?—E. Ut pomo citreo similis: a foras beatus, nam intra pectus acidum / occultat malo.
[73] H. Quid sunt parasiti?—E. Qui tanquam pisces adescantur.

Polemika medzi cisárom Hadriánom a filozofom Epiktétom²³

- [1] Hadrián: Čo sa stane, ak sa odhalíš, avšak neostaneš obnažený? Pozri sa na telo, pretože aj to môžeš ukázať.²⁴ Epiktétos: Je to list.
- [2] Hadrián: Čo je to list? Epiktétos: Tichý posol.
- [3] Hadrián: Čo je to obraz? Epiktétos: Falošná pravda.
- [4] Hadrián: Prečo si to povedal? Epiktétos: Pretože vidíme namaľované ovocie, kvety, zvieratá, zlato, striebro, ale nič z toho nie je skutočné.
- [5] Hadrián: Čo je to zlato? Epiktétos: Vlastníctvo smrti.
- [6] Hadrián: Čo je to striebro? Epiktétos: Príležitosť pre závišť.
- [7] Hadrián: Čo je to železo? Epiktétos: Nástroj každého umenia.
- [8] Hadrián: Čo je to meč? Epiktétos: Vládca nad vojenským táborem.
- [9] Hadrián: Čo je to gladiátor? Epiktétos: Vrah bez zločinu.
- [10] Hadrián: Ktorí ľudia sú chorí, kým sú ešte zdraví? Epiktétos: Tí, ktorí sa starajú o cudzie záležitosti.
- [11] Hadrián: Aká záležitosť človeka nikdy neunaví? Epiktétos: Vytvárať zisk.
- [12] Hadrián: Čo je to priateľstvo? Epiktétos: Svornosť.
- [13] Hadrián: Čo je najdlhšia vec? Epiktétos: Nádej.
- [14] Hadrián: Čo je to nádej? Epiktétos: Sen pre toho, kto nespí, neistý výsledok pre toho, kto dúfa.
- [15] Hadrián: Čo človek nemôže vidieť? Epiktétos: Dušu niekoho iného.
- [16] Hadrián: Prečo ľudia hrešia? Epiktétos: Pretože majú túžby.
- [17] Hadrián: Čo je to sloboda? Epiktétos: Bezúhonosť.
- [18] Hadrián: Čo majú spoločné kráľ a chudák? Epiktétos: To, že sa narodí a zomrú.
- [19] Hadrián: Čo je najlepšie a taktiež najhoršie? Epiktétos: Slovo.
- [20] Hadrián: Čo sa niektorým ľuďom páči a iným nepáči? Epiktétos: Život.
- [21] Hadrián: Aký život je najlepší? Epiktétos: Najkratší.
- [22] Hadrián: Čo je najistejšie? Epiktétos: Smrť.
- [23] Hadrián: Čo je to smrť? Epiktétos: Večná istota.
- [24] Hadrián: Čo je to smrť? Epiktétos: Niečo, čoho sa nikto nemusí báť, ak je múdry; nepriateľ života; zlý duch, ktorý vládne všetkým živým bytostiam;²⁵ strach

²³ Preklad do slovenského jazyka zdôrazňuje predovšetkým významovú rovinu textu a je urobený s prihliadnutím na poznámkový aparát a komentár, ktoré k pôvodnému latinskému textu vypracovali editori Lloyd William Daly a Walther Suchier. Poznámkový aparát a komentár bližšie vysvetľujú význam menej obvyklých slovných spojení a reálií pôvodného textu, pričom častokrát emendujú niektoré latinské termíny v prospech ich zrozumiteľnejšieho čítania. Napriek týmto korektúram ale nemožno niektoré pasáže z *Polemiky* naďalej zrekonštruovať prijateľným spôsobom (DALY – SUCHIER, *Altercatio Hadriani Augusti et Epicteti philosophi*, s. 85 – 91 a 107 – 109).

²⁴ Otázka je pravdepodobne skreslená, ale zrejme ide o akúsi hádanku v tomto zmysle: „Kde sa dá rozopnúť opasok bez toho, aby si sa odhalil? V liste“ (DALY – SUCHIER, *Altercatio Hadriani Augusti et Epicteti philosophi*, s. 107). V tomto prípade môže ísť aj o jednoduchšie vysvetlenie: Človek, ktorý hovorí o svojom vnútri, je pred druhým akoby nahý, hoci neobnažuje svoje fyzické telo. Telom sa tu totiž môže myslieť aj telo textu, teda list. Ďakujem anonymnému recenzentovi za tento zaujímavý postreh.

²⁵ V origináli je použitý výraz *nomen animantium* emendovaný editormi na *numen*. Táto fráza pravdepodobne znamená niečo ako (zlý?) duch živých, ale jej význam je nejasný. Možno sa vzťahuje skôr na mŕtvych ako na smrť a na ich duchov, ako na *numina* (DALY – SUCHIER, *Altercatio Hadriani Augusti et Epicteti philosophi*, s. 86. Pozri tiež ALBER, Joannes Nepomuk. *Interpretatio Sacrae Scripturae per om-*

- rodičov; korisť detí; dôsledok závetu; reč po skonaní; najväčšie slzy; zabudnutie po spomienke; pochodeň na pohrebnej hranici; ťarcha hrobu; nápis na pomníku; smrť je koniec všetkého zla.
- [25] Hadrián: Prečo sa mŕtvemu človekovi dáva na hlavu veniec?²⁶ Epiktétos: Je svedectvom toho, že dokončil životný závod.
- [26] Hadrián: Prečo sa palce na nohách mŕtveho zväzujú?²⁷ Epiktétos: Aby sa vedelo, že po smrti je naozaj mŕtvy.
- [27] Hadrián: Čo je to hrobár? Epiktétos: Ten, komu sa mnohí vyhýbajú, ale nikto mu neunikne.
- [28] Hadrián: Čo je to pohrebná hranica? Epiktétos: Vymáhanie pôžičky, splatenie dlhu.
- [29] Hadrián: Čo je to vojenská trúbka? Epiktétos: Povzbudenie do boja; signál pre vojenský tábor; zvolanie do arény; začiatok divadelnej hry; smútočný nárek.
- [30] Hadrián: Čo je to pomník? Epiktétos: Označené kamene; výjav pre nezaujatého okoloidúceho.
- [31] Hadrián: Čo je to chudobný človek? Epiktétos: Podobá sa vyschnutej studni – všetci ho vidia a ihneď odchádzajú.
- [32] Hadrián: Čo je to človek? Epiktétos: Podobá sa kúpeľom. Prvá miestnosť, ktorá je určená na vlašný kúpeľ a natieranie olejom, predstavuje dojčenské obdobie, v ktorom sa dieťa natiera. Druhá miestnosť, určená na potenie, sa podobá detstvu. V tretej miestnosti, parnom kúpeľi, dosahuje mladosť. Štvrtá miestnosť, studený kúpeľ, ho približuje k starobe a vynáša spravodlivý súd pre všetkých.²⁸
- [33] Hadrián: Čo je to človek? Epiktétos: Podobá sa ovociu. Naše telá sú ako plody visiace na stromoch. Keď dozrejú, tak padnú alebo, ak sú nezrelé, tak spadnú príliš skoro a / nedozreté.²⁹
- [34] Hadrián: Čo je to človek? Epiktétos: Je ako lampa postavená vo vetre.
- [35] Hadrián: Čo je to človek? Epiktétos: Host' na mieste; podoba zákona; príbeh o nešťastí; vlastníctvo smrti; dĺžka života; niekto, s kým sa šťastena často zahráva.
- [36] Hadrián: Čo je to šťastena? Epiktétos: Je ako vznešená pani, ktorá sa vrhá na svojich otrokov.
- [37] Hadrián: Čo je to šťastena? Epiktétos: Niečo, čo sa nehodnotí; najbližší medzník na dráhe; príležitosť na získanie cudzieho majetku; ukazuje žiarivé svetlo tomu, ku komu prichádza; tomu od koho odchádza, prináša tmu.

nes Veteris et Novi Testamenti libros. In Tomo I. Genesis. Pesthina : Typis Matthiae Trattner, 1801, s. 162).

²⁶ Ak zosnulé osoby získali počas života vence za statočnosť alebo za víťazstvo na nejakých športových hrách, nasadzovali sa im niekedy po úmrtí na hlavu (pozri Cic. Leg. 2.34.60; Plin. Nat. Hist. 21.5.7).

²⁷ Prax zväzovania palcov na nohách mŕtvych ľudí z dôvodu, aby sa nemohli vrátiť z hrobu medzi živých, pravdepodobne nemá antický pôvod, ale je rozšírená v severnej Európe (Francúzsko, Nemecko, Anglicko, Škandinávia) (DALY – SUCHIER, *Altercatio Hadriani Augusti et Epicteti philosophi*, s. 108).

²⁸ Prvá, teplá miestnosť, *tepidarium*, bola často používaná v malých kúpeľoch na natieranie olejom. Druhá miestnosť, *sudatorium*, slúžila na potenie. Tretia miestnosť, *assa*, je vyhrievaná miestnosť určená na parný kúpeľ, obvyklejšie nazývaná výrazom *laconicum*. Štvrtá, studená miestnosť, *frigidarium*, slúžila na schladenie návštevníkov kúpeľov (DALY – SUCHIER, *Altercatio Hadriani Augusti et Epicteti philosophi*, s. 88). K problematike rímskych kúpeľov pozri: ANDOKOVÁ, Marcela – BABIC, Marek – ELIÁŠOVÁ BUZÁSSYOVÁ, Ludmila – ROŠKOVÁ, Daniela – VALACHOVIČ, Pavol. *Bežný život starých Rimanov*. Bratislava : Iris, 2020, s. 215 – 224.

²⁹ Epiktétova odpoveď je napísaná v elegickom distichu, v ktorom sa strieda daktylský hexameter s pentametrom. Text prekladáme prozaicky.

- [38] Hadrián: Koľko druhov šťasteny rozpoznávame? Epiktétos: Tri. Prvá je slepá, lebo sa vrhá kamkoľvek. Druhá je bláznivá, lebo sa podvolí, no potom sa rýchlo stiahne. Tretia / je hluchá, lebo nepočuje prosby nešťastníkov.
- [39] Hadrián: Čo sú to bohovia? Epiktétos: Vidiny; duchovia mysle;³⁰ ak sa ich bojíš, predstavujú strach; ak sa ich pridrižiavaš, tak potom sú súčasťou náboženstva.
- [40] Hadrián: Čo je to slnko? Epiktétos: Nádhera sveta; to, čo dáva a berie deň; vďaka nemu poznávame plynutie času.
- [41] Hadrián: Čo je to mesiac? Epiktétos: Nepravý deň; oko noci; pochodeň v temnotách.
- [42] Hadrián: Čo je to nebo? Epiktétos: Obrovská klenba.
- [43] Hadrián: Čo je to nebo? Epiktétos: Čistý vzduch.
- [44] Hadrián: Čo sú to hviezdy? Epiktétos: Osudy ľudí.
- [45] Hadrián: Čo sú to hviezdy? Epiktétos: Znamenania pre kormidelníkov.
- [46] Hadrián: Čo je to zem? Epiktétos: Sýpka bohyně Ceres.³¹
- [47] Hadrián: Čo je to zem? Epiktétos: Zásobareň života.
- [48] Hadrián: Čo je to more? Epiktétos: Neistá cesta.
- [49] Hadrián: Čo je to loď? Epiktétos: Blúddivý domov.
- [50] Hadrián: Čo je to loď? Epiktétos: Pohostinstvo na akomkoľvek mieste.
- [51] Hadrián: Čo je to loď? Epiktétos: Neptúnovi³² božskí duchovia; archív plynutia celého roka.³³
- [52] Hadrián: Čo je to námorník? Epiktétos: Milovník šireho mora; dezertér z pevniny; ten, čo pohŕda životom a aj smrťou; klient vlny.
- [53] Hadrián: Čo je to spánok? Epiktétos: Obraz smrti.
- [54] Hadrián: Čo je to noc? Epiktétos: Odpočinok pre pracujúcich, zisk pre kradnúcich.
- [55] Hadrián: Čo je to vankúš? Epiktétos: Povrch, na ktorom sa prevažujú tí, ktorí nespia.
- [56] Hadrián: Prečo je Venuša³⁴ namaľovaná nahá? Epiktétos: Venuša je namaľovaná nahá, milenci sú namaľovaní nahí; Nahá krása sa najviac páči, je preto slušné nahotu odpúšťať.³⁵
- [57] Hadrián: Prečo sa Venuša vydala za Vulkána?³⁶ Epiktétos: Aby ukázala, že láska horí vášňou.

³⁰ K významu latinského slova *numina* v slovnom spojení *mentis numina* pozri poznámku k 24. otázke.

³¹ Ceres bola rímska bohyňa obilia a poľnej úrody, stotožňovaná s gréckou Déméter.

³² Neptún bol rímsky boh mora, totožný s gréckym Poseidónom. K významu latinského slova *numina* v slovnom spojení *Numina Neptuni* pozri poznámku k 24. otázke.

³³ Pôvodný latinský originál *anni cursuum tabellarium* je v danom kontexte úplne nezrozumiteľný. Emendácia na *tabularium* ho robí oveľa viac pochopiteľnejším (DALY - SUCHIER, *Altercatio Hadriani Augusti et Epicteti philosophi*, s. 90, 108).

³⁴ Venuša bola rímska bohyňa lásky a krásy, totožná s gréckou Afroditou.

³⁵ Epiktétova odpoveď je napísaná vo verši, ktorý bol pôvodne zložený z dvoch hexametrov. Text prekladáme prozaicky.

³⁶ Vulkán bol rímsky boh ohňa, stotožňovaný s gréckym Héfaistom. Za manželku mal najkrajšiu rímsku bohyňu, Venušu.

- [58] Hadrián: Prečo Venuša škúli?³⁷ Epiktétos: Pretože láska je pokrivená.
- [59] Hadrián: Čo je to láska? Epiktétos: Utrpenie pokojnej hrude; hanba u chlapca; rumenec u dievčaťa; zúrivosť u ženy; vášeň u mladého muža; smiech u starca; nehanebnosť u toho, kto si robí posmech zo zločinu.
- [60] Hadrián: Čo je to boh? Epiktétos: Ten, ktorý drží všetko vo svojich rukách.
- [61] Hadrián: Čo je to obeta? Epiktétos: Prvé dary.³⁸
- [62] Hadrián: Čo je bez spoločnosti? Epiktétos: Kráľovská vláda.
- [63] Hadrián: Čo je to kráľovská vláda? Epiktétos: Úloha pridelená od bohov.
- [64] Hadrián: Čo je to cisár? Epiktétos: Hlava verejného dobra.
- [65] Hadrián: Čo je to senát? Epiktétos: Ozdoba mesta, nádhera jeho občanov.
- [66] Hadrián: Čo je to vojak? Epiktétos: Hradba ríše;³⁹ obranca vlasti; slávna služba; znak moci.
- [67] Hadrián: Čo je to Rím? Epiktétos: Počiatok svetovej ríše; matka národov; pán sveta; spoločenstvo Rimanov; zasvätenie večného mieru.
- [68] Hadrián: Čo je to víťazstvo? Epiktétos: Rozkol s vojnou, láska k mieru.
- [69] Hadrián: Čo je to mier? Epiktétos: Pokojná veľkodušnosť.
- [70] Hadrián: Čo je to fórum? Epiktétos: Chrám slobody, aréna pre tých, ktorí sa sporia.
- [71] Hadrián: Čo sú to priatelia? Epiktétos: Zlaté sochy.⁴⁰
- [72] Hadrián: Čo je to priateľ? Epiktétos: Podobá sa citrusovému ovociu. Býva príjemný zvonku, pretože kyslosť sa v citrusovom ovoci, ako aj v zlom človeku skrýva vo vnútri.⁴¹
- [73] Hadrián: Čo sú to paraziti?⁴² Epiktétos: Tí, ktorí sa vykrmujú ako ryby.

³⁷ Venušino škúlenie sa považovalo za symbol krásy. Najcharakteristickejšie je znázornené na slávnom Botticelliho obraze *Zrodenie Venuše* (tal. *Nascita di Venere*).

³⁸ Pri obetovaní sa vždy vyliala prvá časť vína z pohára alebo sa odobrala prvá časť z jedla ako obeta bohom.

³⁹ K symbolike hradieb vo vzťahu k mestu či Rímskej ríši pozri bližšie (BABIC, Marek. Kultúrna percepcia mestských hradieb a brán v latinskej časti Rímskej ríše v cisárskom období (1. – 5. st.). In *Kultúrne dejiny*, 2021, roč. 12, Supplementum, s. 18 – 22).

⁴⁰ Pôvodné slovné spojenie *statute aere* editori emendujú na *statuae aureae* (DALY – SUCHIER, *Altercatio Hadriani Augusti et Epicteti philosophi*, s. 109).

⁴¹ Autor textu sa tu pohráva s dvojakým významom latinského slova *malum*, ktorým sa môže označiť jednak zlý človek, jednak aj citrusové ovocie.

⁴² Paraziti boli neoddeliteľnou súčasťou rímskych hostín, na ktoré si ich hostitelia cielene pozývali. Úlohou parazitov bolo zabávať pozvaných hostí prednášaním poézie, hudbou, tancom či inou zábavou (ANDOKOVÁ – BABIC – ELIÁŠOVÁ BUZÁSSYOVÁ – ROŠKOVÁ – VALACHOVIČ, *Bežný život starých Rimanov*, s. 130 – 131).

ZOZNAM POUŽITÝCH ZDROJOV

Pramene

- CICERO. *On the Orator: Books 1 - 2*. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1942.
https://doi.org/10.4159/DLCL.marcus_tullius_cicero-de_oratore.1942
- CICERO. *On the Republic. On the Laws*. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1928.
- CICERO. *Tusculan Disputations*. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1927.
https://doi.org/10.4159/DLCL.marcus_tullius_cicero-tusculan_disputations.1927
- DALY, Lloyd William – SUCHIER, Walther. *Altercatio Hadriani Augusti et Epicteti philosophi*. Urbana, Illinois : The University of Illinois Press, 1939.
- DIONYSIUS OF HALICARNASSUS. *Roman Antiquities, Volume I : Books 1 - 2*. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1937.
https://doi.org/10.4159/DLCL.dionysius_halicarnassus-roman_antiquities.1937
- EPICETUS. *Discourses, Books 1 - 2*. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1925.
<https://doi.org/10.4159/DLCL.epictetus-discourses.1925>
- EPICETUS. *Discourses, Books 3 - 4. Fragments. The Encheiridion*. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1928. <https://doi.org/10.4159/DLCL.epictetus-encheiridion.1928>
- Historia Augusta, Volume I*. Cambridge, MA : Harvard University Press, 2022.
- LIVY. *History of Rome, Volume I : Books 1 - 2*. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1919.
- LIVY. *History of Rome, Volume XII : Books 40 - 42*. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1938.
- OVID. *Metamorphoses, Volume II : Books 9 - 15*. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1916. <https://doi.org/10.4159/DLCL.ovid-metamorphoses.1916>
- PLATO. *Republic, Volume I : Books 1 - 5*. Cambridge, MA : Harvard University Press, 2013.
- PLINY. *Natural History, Volume VI: Books 20 - 23*. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1951.
- PLUTARCH. *Lives, Volume I : Theseus and Romulus. Lycurgus and Numa. Solon and Publicola*. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1914.
https://doi.org/10.4159/DLCL.plutarch-lives_comparison_theseus_romulus.1914
- PLUTARCH. *Lives, Volume VI : Dion and Brutus. Timoleon and Aemilius Paulus*. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1918.
https://doi.org/10.4159/DLCL.plutarch-lives_comparison_timoleon_aemilius_paulus.1918
- SENECA. *Epistles, Volume I : Epistles 1 - 65*. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1917.
- SENECA. *Epistles, Volume III : Epistles 93 - 124*. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1925.
- SUETONIUS. *Lives of the Caesars, Volume I : Julius. Augustus. Tiberius. Gaius Caligula*. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1914.
https://doi.org/10.4159/DLCL.suetonius-lives_caesars_book_iv_gaius_caligula.1914

Zoznam bibliografických odkazov

- ALBER, Joannes Nepomuk. *Interpretatio Sacrae Scripturae per omnes Veteris et Novi Testamenti libros. In Tomo I. Generis*. Pesthini : Typis Matthiae Trattner, 1801.
- ANDOKOVÁ, Marcela – BABIC, Marek – ELIÁŠOVÁ BUZÁSSYOVÁ, Ludmila – ROŠKOVÁ, Daniela – VALACHOVIČ, Pavol. *Bežný život starých Rimanov*. Bratislava : Iris, 2020.

- BABIC, Marek. Kultúrna percepcia mestských hradieb a brán v latinskej časti Rímskej ríše v cisárskom období (1. - 5. st.). In *Kultúrne dejiny*, 2021, roč. 12, supplementum, s. 6 - 30.
- BIRLEY, R. Anthony. *Hadrian. The restless emperor*. London; New York : Routledge, 1997.
- BOATWRIGHTOVÁ, Mary T. Hadrianus, In BARRETT, A. Anthony (ed.). *Životy cisarů*. Praha : Academia, 2012, s. 201 - 233.
- BOTER, Gerard J. "Epictetus". In BROWN, Virginia - HANKINS, James - KASTER Robert A. (eds.). *Catalogus Translationum Et Commentariorum: Medieval and Renaissance Latin Translations and Commentaries*. Volume IX. Washington, D.C. : The Catholic University of America Press, 2011, s. 1 - 54.
- BRUNT, Peter A. Stoicism and the Principate. In *Papers of the British School at Rome*, 1975, roč. 43, s. 7 - 35. <https://doi.org/10.1017/S0068246200008217>
- HORNBLOWER, Simone - SPAWFORTH, Antony (eds.). *The Oxford Classical Dictionary*. Oxford : Oxford University Press, 2012. <https://doi.org/10.1093/acref/9780199545568.001.0001>
- HUMM, Michel. Numa and Pythagoras: The Life and Death of a Myth, In RICHARDSON, James H. - SANTANGELO, Federico (eds.). *The Roman Historical Tradition. Regal and Republican Rome*. Oxford : Oxford University Press, 2014, s. 35 - 51.
- NOVIKOFF, Alex, J. *The Medieval Culture of Disputation: Pedagogy, Practice, and Performance*. Philadelphia : University of Pennsylvania Press, 2013. <https://doi.org/10.9783/9780812208634>
- PROWSE, K. R. Numa and the Pythagoreans : A Curious Incident. In *Greece & Rome*, 1964, roč. 11, č. 1, s. 36 - 42. <https://doi.org/10.1017/S001738350001264X>
- SWAIN, Simon. Favorinus and Hadrian. In *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 1989, Bd. 79, s. 150 - 158.

SUMMARY

Dialogue between the Emperor Hadrian and Epictetus the Philosopher

The work, *Dialogue between the Emperor Hadrian and Epictetus the Philosopher*, is a fictional dialogue consisting of seventy-three questions and answers. It features the Roman emperor Hadrian as the questioning pupil and the Stoic philosopher Epictetus as the responding teacher. Most of the questions can be divided into two main categories. The smaller part is written in the form of riddles. The others are definitions. The author of the *Dialogue* often uses the principle of repetition in the text. Twice he focuses on the definition of death (*mors*), fortune (*fortuna*), heaven (*celum*), stars (*stelle*) or earth (*terra*). Three times it deals with the ship (*navis*) and most of all, four times, with the question of man (*homo*). Thematically, we find several significant themes present in the text. First and foremost is the issue of death and matters connected with it (e.g. gravedigger, funeral pyre). The author also focuses on the question of the appropriate definition of various metals (gold, silver, iron), useful things (e.g. letter, painting, sword), relationships and emotional terms (friendship, hope, love), celestial objects (sun, moon, sky, stars, earth) and realities connected with seafaring (sea, ship, sailor), nightlife (sleep, night, pillow) or religion (god, sacrifice). Themes related to Roman military and political realities (emperor, senate, soldier, Rome, victory, peace, forum) are also a clearly recognizable category. From the mythological figures, only Venus appears three times and Vulcan, Ceres, and Neptune once. Although the answers to the questions posed are given to the emperor by a Stoic philosopher, they cannot be said to abound in any great philosophical deepness. Rather, they are of a popular and humorous character, which is probably closest in form to the Stoic-Cynic diatribe. Based on linguistic analysis, the work can probably be

dated to the second or third century AD. The *Dialogue* was particularly influential in the development of medieval dialogue. The most famous adaptation is the *Enfant Sage*, which originated in the 13th century somewhere in the region of Provence. During the 14th and 15th centuries, this writing became very popular in Europe and can be found translated into several languages, including Catalan, Spanish, French and Welsh.

doc. Mgr. Peter Fraňo, PhD.; Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave
Filozofická fakulta; Katedra filozofie a aplikovanej filozofie
SK-91701 Trnava; Nám. J. Herdu 2
e-mail: <peter.frano@ucm.sk>
ORCID: 0000-0002-0909-2699